

היחס בין הטבע לבין התורה בכתבי הרמב"ם / אלי חדד

תקציר עבודת דוקטור

במורה הנבוכים מופיעות הקבלות מפורשות בין הטבע לבין התורה, שניתן לכנותן במונחים: תכליתיות, עורמה וכלליות.

א. **תכליתיות (Purposefulness)**: גם הטבע וגם התורה משקפים את פעולתו התכליתית של האל (ושניהם מפליאים בחכמתם את האדם, שאינו מצליח לרדת לעמקם).

ב. **תחכום (Artfulness)**: הטבע מספק את צרכי יצוריו בתחכום ובערמה באופן מדורג התואם את דרגת התפתחותם ובמקביל לכך בתורה המצוות מותאמות לדרגת התפתחותו של העם ובהתאם להרגלים המוטמעים בו על ידי סביבתו התרבותית וההיסטורית.

ג. **כלליות (Generality)**: גם בטבע וגם בתורה החוקים נקבעים באופן כללי "על דרך הרוב" מבלי להתייחס לחריגים מועטים.

לדעתי, מאפיינים אלו נועדו בעיקר להצביע על **האילווצים** שבהן נתונה הפעילות האלקית הן בטבע והן בתורה. הרמב"ם סבר, שבעולם החומר לא ניתן להגשים את התכלית באופן ישיר ללא שימוש באמצעים. הצורך באמצעים בטבע, מצביע על כך שלא ניתן לוותר עליהם גם בהנהגתם של בני האדם, כיוון שהם חלק בלתי נפרד מעולם החומר וחלים עליהם אותם אילווצים. לכן התורה נזקקת למערכת מסועפת של אמצעים ותכליות כדי להגשים את יעדה.

למרות הקבלות אלו המצביעות על הדמיון בין הטבע לתורה, ממקומות אחרים במורה הנבוכים משתמע שיש גם הבדלים ביניהם. הטבע, בניגוד לתורה, אינו פועל מתוך שיקול דעת, אלא על ידי כוחות מוטמעים הפועלים כאינסטינקט. והרמב"ם אף אומר בהקשר זה, שהדמיון באופן הנהגתם ובאופן פעולתם הוא ב"שיתוף השם" בלבד. הסברתי בעבודה שטענה זו מכוונת להצביע על כך שההבדל בין הטבע לתורה נובע מן הבחנה היסודית בין הפעולות הטבעיות לבין הפעולות המלאכותיות. התורה באשר היא 'חוקה מדינית' שייכת לשדה המלאכותי הנעשה במחשבה ובשיקול דעת בניגוד לטבע שפעולותיו מוטבעות בו.

מתוך ניתוח ההקבלות בין הטבע לתורה מחד גיסא, וההבדלים ביניהם מאידך גיסא, נראה שניתן לראות את התורה כ'חוקה מדינית' המחקה את הטבע וכממשיכה את עקרונות פעולתו בקומה המלאכותית של הקיום האנושי הן באמצעים והן בתכלית. למרות שהרמב"ם מסתייג מרעיון "החוק הטבעי" המוגשם באופן ישיר בחוקה המדינית, נראה שלדעתו שלושת עקרונות

היסוד שהוזכרו לעיל מועתקים מן הטבע אל התורה תוך כדי שינוי והתאמה אל טבע האדם ואל האופי המלאכותי של החוק המדיני.

המקור המרכזי המשמש את הרמב"ם לביסוס טענתו זו הוא התגלות ה' למשה בנקרת הצור. מקור זה התפרש על ידיו כתיאור הכרתו **המדעית** של משה את התהליכים היסודיים בטבע (פיסיקה וביולוגיה) ותרגומם לדרכי הנהגת בני האדם (פוליטיקה). דרכי הנהגה אלו כונו שלוש עשרה מידות רחמים. אני מצביע על כך שהרמב"ם חילק שלוש עשרה מידות אלו על שלוש קבוצות המשקפות את שלושת התהליכים היסודיים ביותר בטבע. לדעתו, תהליכים אלו תורגמו על ידי הנבואה למונחים: 'חסד, צדקה ומשפט'.

מתוך ניתוח הדוגמאות המופיעות ברמב"ם, מצאתי שהמונח "טבע" בהקשר זה מתייחס להנהגה הטבעית של **בעלי החיים** (ביולוגיה) ורק היא משמשת יסוד לכינונה של התורה. מתוך התחקות אחר הנהגה זו מתבהרת התכלית הטבעית של תהליכי היסוד בטבע, שהיא **התמדת קיומם של מיני בעלי החיים** (תכליתיות). במקביל לכך תכליתה של התורה היא **התמדת הקיום האנושי** של הכלל המדיני והתמדת הקיום הפרטי בהשארות הנפש השכלית. כמו כן מתברר ההכרח בשימוש **באמצעים** מרובים ומתוחכמים לשם תכלית זו בעולם החומר (תחכום). במקביל לכך, מצוות התורה ברובן משמשות **כאמצעים** לשם תכלית זו. מתוך תפיסה זו ניתן לפענח את המבנה התכליתי המשוכלל של מצוות התורה שמציע הרמב"ם ולהבחין בתוכה בין אמצעים ישירים ('מפורסמות') ואמצעים עקיפים ('מקובלות') המשמשים באופן מפותל להגשמת תכליתה. התחכום בטבע מתבטא בהתאמת האמצעים לדרגת התפתחותו של היצור הטבעי ובמקביל לכך התורה התאימה את המצוות לדרגת התפתחותם של בני ישראל בזמן נתינתה. עקרון היסוד של תחכום זה הוא הובלת היצור הטבעי אל תכליתו שלא מדעתו, וביטוי יסודי לכך הם כוחות הנפש שהוטמעו בו אשר באמצעותם הוא נפעל שלא מדעת להתמדת קיומו. באופן מקביל התורה מפעילה את נתיניה להגשמת תכליותיהם שלא מדעת, באמצעות 'אמונות הכרחיות' ובאמצעות עונש ושכר המניעים לפעולה ראויה.

פעולת הטבע "על דרך הרוב" (כלליות), מהווה גם היא ביטוי לאילוצים בהם נתונה הפעולה האלוקית בעולם החומר. לכן נדרשת לעיתים העדפת התמדת קיומו של המין במחיר פגיעה בפרט. במקביל לכך, למרות שתכליתה הגבוהה של התורה מוגשמת על ידי יחידים, נחיצות התמדת המדינה מחייבת את העדפתה. בעבודה הצבעתי על כך שעקרון זה מתפצל לשתי צורות יישום, אחד נובע מאי התאמה בין **מהותה** של המצווה לבין אנשים ומצבים חריגים והשני נובע **משיעורה** הבלתי מדויק של המצווה ומתייחס לצורך בענישה קולקטיבית.

הצבעתי על כך, שפעולת ה'חסד' משקפת את הפעולות בטבע שבהן ניתן לזהות את האל כ'סיבה הצורנית' וה'סיבה התכליתית' (teleological cause, formal cause) שלו ומכאן התכליתיות. ואילו ה'צדקה' וה'משפט' משקפות את פעולת האל כ'סיבה הפועלת' (efficient cause) של תהליכי הטבע. ה'צדקה' מבטאת את הטמעת הנפשות בתוך החומר (הפעילות בתחום) וה'משפט' את עירוב החומרים (הפועל 'על דרך הרוב'). שתי פעולות אלו נעשות על ידי סיבוב הגלגל ולכן הן תוצאת ה'סיבה הפועלת'. התורה שהיא חוקה מדינית-אלקית היא פרייה של השגה זו והיא מעצבת את המדינה המעולה בהתאם לעקרונות יסוד אלו המצויים בטבע.

ניתן לחלק גם את מצוות התורה, במקביל לשלוש מידות אלו, לשלושה חלקים; למצוות שנועדו לתיקון השכל (חסד), לתיקון המידות (צדקה) ולתיקון המעשים האנושיים (משפט). כמו כן, ניתן לדעתי להצביע על כך, שמבנה המצוות שמופיע במורה הנבוכים (ג, לה) ומבנה המצוות המשתקף במשנה תורה מבטאים חלוקה משולשת זו ומבליטים את התכליתיות המאפיינת את התורה במקביל לטבע. מכאן, שהרמב"ם השתמש בהקבלה זו גם בעיצובו את מפעלו ההלכתי ולא רק בפרשנותו את תורת משה.